

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “การนำกระบวนการสอนจากพระไตรปิฎกสู่การปฏิบัติ: กรณีศึกษา พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท)” ซึ่งมีจุดประสงค์ในการวิจัย ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษากระบวนการสอนพุทธธรรมในพระไตรปิฎก ๒) เพื่อศึกษาการนำกระบวนการสอนในพระไตรปิฎกมาสู่การปฏิบัติ ตามวิถีทางของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) และ ๓) เพื่อศึกษาความสอดคล้องระหว่างกระบวนการสอนในพระไตรปิฎกกับกระบวนการสอนตามวิถีทางของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) ผู้วิจัยนำเสนอในหัวข้อดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

วิทยานิพนธ์เรื่อง “การนำกระบวนการสอนในพระไตรปิฎกมาสู่การปฏิบัติ : กรณีศึกษา พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท)” มีวัตถุประสงค์คือ เพื่อศึกษากระบวนการสอนพุทธธรรมในพระไตรปิฎก เพื่อศึกษาการนำกระบวนการสอนในพระไตรปิฎกมาสู่การปฏิบัติ ตามวิถีทางของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) และเพื่อศึกษาความสอดคล้องระหว่างกระบวนการสอนพุทธธรรมในพระไตรปิฎกกับกระบวนการสอนตามวิถีทางของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท)

จากการวิจัยสามารถอธิบายได้ว่า สิ่งสำคัญที่พบในงานวิจัยนี้ คือ ความสำเร็จในการสอนของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) ด้วยกระบวนการสอนที่โดดเด่นและเป็นปฏิปทาของหลวงพ่อบุญ คือ การสอนที่เน้นย้ำให้ลูกศิษย์นำความรู้ที่ท่เรียนไปทดลองปฏิบัติให้รู้และเห็นได้ด้วยตนเอง ซึ่งนอกจากจะมีกระบวนการสอนโดยวิธีการอันแยบคาย (รู้กาลเทศะ ด้วยมีความพอดี) แล้ว พระโพธิญาณเถรเป็นผู้มีภูมิปัญญาความรู้แตกฉานในสิ่งที่สอน คือ ปฏิบัติได้ตามที่สอน จากข้อมูลที่ผู้วิจัยศึกษา ความสำเร็จในการเผยแผ่พุทธศาสนาสู่ทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ ประกอบด้วย กระบวนการสอนที่สำคัญ ๔ ประการ ดังนี้ คือ (๑) การจัดกระบวนการสอนที่เหมาะสมให้ลูกศิษย์ได้เรียนรู้ด้วยตนเองอย่างเป็นธรรมชาติ ด้วยรูปแบบการสอนอย่างผู้มีภูมิปัญญา ผู้วิจัยพบว่า การสอนที่เน้นย้ำให้ลูกศิษย์ปฏิบัติให้เห็นผลได้ด้วยตัวเข้เองนั้น เป็นสิ่งสำคัญในการเผยแผ่ศาสนาไปสู่นานาประเทศทั่วโลก เนื่องจากตรงกับจริตนิสัย คือ พระชาวต่างชาติส่วนใหญ่ที่มามอบตัวเป็นศิษย์ของพระโพธิญาณเถร จุดเด่นและจุดอ่อนนั้นอยู่ที่ความสงสัย ซึ่งโดยส่วนมากจะไม่เชื่ออะไรโดยง่าย เพราะความเป็นคนมีเหตุผล ซึ่งในความมีเหตุผลของชาวต่างชาติ สามารถเชื่อมโยงกับอัจฉริยภาพของพระโพธิญาณเถรได้อย่างลงตัว คือ สอนอย่างผู้มีภูมิปัญญาลึกซึ้ง คือสอนจากนามธรรมที่เข้าใจยากให้เห็นเป็นรูปธรรมที่เข้าใจง่าย ด้วยวิธีการอุปมาอุปไมยที่โดดเด่นกว่าครูบาอาจารย์ร่วมสมัย ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้ ลูกศิษย์สามารถเรียนรู้และทดลองปฏิบัติให้เห็นผลได้จริงด้วยตนเอง ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าอัจฉริยภาพในข้อ ๑ นำมาซึ่งความเป็นผู้มีความชาญฉลาดและเป็นอัจฉริยภาพในหัวข้อลำดับต่อไปคือ (๒) การใช้ภาษา การสื่อสาร พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) เป็นผู้มีหลักการในการพูด หรือที่เรียกว่า มีหัวใจนักพูด (ปากเป็นอก) คือผู้ที่ทำหัวใจของผู้ฟังไว้ในมือ เน้นการเรียนการสอนโดยให้ลูกศิษย์เรียนรู้การใช้ภาษาใจ คือ ให้เรียนรู้สภาวะทางอารมณ์ที่มากกระทบใจ เป็นกุศโลบายการสอนที่ทำให้ความรู้ประทับแน่นในจิตใจของผู้เรียน สอนให้ลูกศิษย์เทศนาออกมาจากใจ จากใจเรา สู่ใจเขา เป็นการตอบแทนอุปการ

คุณของญาติโยม การเทศนาของพระลูกศิษย์จึงไม่มีการจดบันทึกโน้ตขึ้นไปเทศน์ โดยให้สังเกต สภาวธรรมที่เกิดขึ้น ณ ขณะนั้น สอนให้อยู่กับปัจจุบันขณะอย่างแท้จริง คือการฟังเสียงในใจตัวเอง แล้วบรรยายความหมายหยิบยกออกมาจากใจตนส่งไปถึงใจผู้ฟังด้วยความรักความเมตตาอย่างไม่มี ประมาณ การสอนให้เกิดตัวรู้ขึ้นภายใน ด้วยการฝึกดูกิเลสของตน เพื่อการรู้จักผู้อื่นด้วยการมองเห็น ตามจริง ทำให้ภาษาที่สอนข้ามพ้นสิ่งสมมติทั้งหลายที่มนุษย์บัญญัติขึ้นเป็นภาษาที่ใช้ในการสื่อสาร ด้วยภูมิปัญญาที่ท่านมีจึงดึงดูดให้มีลูกศิษย์ชาวต่างชาติเป็นจำนวนมากที่ไม่รู้ภาษาในการสื่อสารกับ พระโพธิญาณเถร และพระโพธิญาณเถร ก็ไม่รู้ภาษาในการสื่อสารของลูกศิษย์ และเพราะลูกศิษย์ ต้องการเข้าใจคำสอนจากปากของครูบาอาจารย์เอง โดยไม่ต้องผ่านล่ามแปล ลูกศิษย์จึงต้องปรับตัว ให้กลมกลืนกับครูบาอาจารย์ผู้มีปัญญาน่ารื่นรมย์ ด้วยการสร้างความเพียรในการเรียนรู้ภาษาทาง โลก เพื่อให้เข้าใจลึกซึ้งในภาษาธรรม (๓) สิ่งที่พระโพธิญาณเถร นำมากระตุ้นหรือเร้ากุศลให้ลูกศิษย์ น้อมนำเอาคำสอนไปปฏิบัติ คือ การทำตัวเป็นแบบอย่างในการประพฤติปฏิบัติตามที่สอนศิษย์ทุก ประการ เป็นแม่พิมพ์ แม่แบบที่เต็มเปี่ยมไปด้วยแรงดึงดูด และ (๔) สิ่งสำคัญที่ทำให้ประสบความสำเร็จในการเผยแผ่พุทธศาสนาได้อย่างรวดเร็วอีกประการหนึ่งคือ การสร้างผู้นำทางจิตวิญญาณ ด้วยกระบวนการสอนที่เอื้อให้เกิดดอกผลคือ ลูกศิษย์สามารถเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณให้กับตัวเองได้ และยังสามารถเป็นที่พึ่งให้กับผู้ที่กำลังคลำหาทางพ้นออกจากทุกข์ ด้วยการใช้ศิลปะวิธีของ พระพุทธเจ้าได้อย่างงดงาม ในการประพฤติปฏิบัติตนในพระบวรพุทธศาสนา

เนื้อแท้ที่เป็นเนื้อหาสาระของคำสอนและการศึกษาพระพุทธศาสนาแห่งองค์สมเด็จพระ สัมมาสัมพุทธเจ้า และที่พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) อบรมสั่งสอน คือ การสอนให้ทุกคนเป็น คนดี ซึ่งผู้วิจัยพบว่า เนื้อแท้ของความเป็นคนดี คุณธรรมของคนดี หรือธรรมะของสัตว์บุรุษ ที่สำคัญ สูงสุดคือ ความกตัญญู นับตั้งแต่คำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มาสู่คำสอนของพระ โพธิญาณเถร เน้นการให้คุณค่ากับชีวิต คุณค่าที่สำคัญที่สุดของความเป็นมนุษย์คือ การตอบแทนคุณ งามความดีของทุกชีวิต ทุกสรรพสิ่ง ในรูปแบบการดำรงชีวิตด้วยการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ดังจะ พิจารณาได้จาก หัวใจของคำสอนคือ ปฏิจัมมุปบาท หรืออิทัปปัจจยา หรือปัจจยการ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ^๑ เป็นคำสอน ที่เป็นจริง คือ ทุกชีวิตดำรงอยู่ด้วยการเกื้อกูลอิงอาศัยกัน คำสอนนี้ยังผลให้ลูกศิษย์ของพระโพธิญาณ เถร มีครูบาอาจารย์อยู่ในหัวใจ มีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อยู่ทุกกลมหายใจเข้าออก ด้วยเพราะ ความกตัญญูรู้คุณต่อพระรัตนตรัย

ดังนั้น สิ่งที่ผู้วิจัยค้นพบคือมรดกธรรมของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) ได้ฝากไว้เป็น สิ่งสำคัญและมีค่ายิ่งคือ ลูกศิษย์ของพระโพธิญาณเถร ที่เจริญรอยตามแนวคำสอนและการปฏิบัติ แล้วนำความรู้ไปต่อยอดทำคุณประโยชน์ให้กับสังคมไทยและสังคมโลก จึงถือว่าเป็นผู้รับมรดกทาง ธรรมโดยสมบูรณ์ และในขณะเดียวกัน พระลูกศิษย์ทุกรูป จึงเป็นตัวมรดกเอง มรดกที่มีชีวิตและจิตใจ อันประเสริฐ เป็นมรดกที่สามารถต่อยอดเพิ่มมูลค่าของทรัพย์ คืออริยะทรัพย์ให้เกิดขึ้นเป็นเท่าทวีคูณ ทำคุณประโยชน์ในการตอบแทนคุณต่อทุกสรรพสิ่งได้โดยสมบูรณ์เช่นเดียวกัน ดังจะพิจารณาได้จาก ลูกศิษย์ที่ไม่ว่าจะเป็นชาวไทยหรือชาวต่างชาติ ต่างก็มีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับในการเป็นผู้ทำการเผยแผ่

^๑ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๒๖/๑๖๔.

พระพุทธศาสนาในปัจจุบัน ด้วยกระบวนการอบรม ผูกฝน ชัดเกลา เช่นเดียวกับพ่อรวยสอนลูก ด้วยรูปแบบ วิธีการ เทคนิคของพระโพธิญาณเถร คือ พ่อที่ต้องการให้ลูกของตนประสบความสำเร็จสูงสุดในชีวิต จากการลงทุนด้วยทรัพย์ที่ไม่มีมูลค่า (ประเมินค่ามิได้) ที่ไม่ต้องใช้เงินแม้แต่สักบาทเดียว ชีวิตที่ดำเนินอยู่จึงประกอบอยู่ด้วยกำไร การสร้างกำไรจากการมีชีวิต ทุกลมหายใจคือกำไร จากพ่อที่ลงทุนด้วยทรัพย์สินแห่งภูมิปัญญาและแรงใจ หัวใจของพ่อจึงเป็นหัวใจเดียวกับหัวใจแม่ คือหัวใจพระโพธิสัตว์ สมกับที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ผู้เป็นสัตว์ประเสริฐยิ่งกว่าสิ่งมีชีวิตเหล่าใด ความตั้งใจให้ความรู้แก่ลูก (ศิษย์) โดยไม่ย่อท้อความเหนื่อยยาก แต่ถึงแม้จะท้ออยู่บ้าง เมื่อคิดถึงผลที่ได้ทำให้เกิดกำลังใจ ในการกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงดูลูกๆ ด้วยอาหารใจ ให้หัวใจของลูกศิษย์มีที่พึ่งที่อาศัย มีหลักในการดำเนินชีวิตอย่างมีอิสรภาพมั่นคง ต่อการสร้างเสริมสั่งสมคุณงามความดี ผู้วิจัยเห็นว่าการดำรงตนของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) เป็นผู้ใช้ชีวิตอย่างมีศิลปะทั้งดงามตราบลงลายใจสุดทำอย่างแท้จริง การมีชีวิตอยู่ด้วยการประกอบคุณงามความดี และจากไปด้วยความงดงาม จึงได้ชื่อว่าเป็นผู้มีภูมิปัญญาในการน้อมความรู้ในพระพุทธศาสนาสู่การใช้ชีวิตอย่างมีศิลปะ ดังนั้น พระพุทธศาสนา ชีวิต และศิลปะ จึงเกี่ยวเนื่องกันอันหนึ่งอันเดียวกันหรือถือได้ว่าเป็นสิ่งเดียวกัน

การศึกษาการนำกระบวนการสอนจากพระไตรปิฎกสู่การปฏิบัติ กรณีศึกษาพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) สำหรับพัฒนามนุษย์ให้เป็นมนุษย์ที่มีคุณค่า ด้วยการเพิ่มมูลค่าให้กับจิตใจ การประพฤติปฏิบัติต่อจิต ด้วยสติสัมปชัญญะสม่ำเสมอ ต่อเนื่อง ทำให้มีสมาธิและเกิดปัญญา เป็นเครื่องมือสำคัญในการประพฤติปฏิบัติ เพื่อดำเนินไปสู่จุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือ ความดับทุกข์ ผู้ปรารถนาจะเข้าถึงจุดมุ่งหมายดังกล่าวจะต้องศึกษาและลงมือประพฤติปฏิบัติต่อกิจในพระพุทธศาสนา การศึกษาความสอดคล้องในกระบวนการสอนของพระพุทธเจ้า และ พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) ทำให้ทราบแนวคิด หลักคำสอน ลีลา วิธีการ กลอุบายหรือเทคนิค ตลอดถึงการนำกระบวนการสอนในพระไตรปิฎกมาสู่การปฏิบัติ ตามวิถีทางของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) พบว่าพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) ให้ความสำคัญต่อการรักษาศีล คือ พระวินัยและวัตรปฏิบัติมาก เพราะ ศีล หรือ พระวินัย เป็นวิถีสร้างชุมชนสงฆ์ให้เกิดความสามัคคี ความสงบ เรียบร้อย งดงาม และเพื่อประโยชน์สูงสุดคือ การสืบอายุพระพุทธศาสนา หากพระสงฆ์ประพฤติย่อหย่อนต่อพระวินัย จึงหมายถึงทางแห่งความล่มสลายของพระพุทธศาสนา และนอกจากนี้ พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) ยังส่งเสริมการปฏิบัติกรรมฐานในทุกลมหายใจเข้าออก แม้แต่การทำงานก็ให้ถือเป็นการปฏิบัติธรรม มีแนวการปฏิบัติที่ไม่เน้นการบริกรรม แต่เน้นความสบายในการปฏิบัติ ซึ่งหมายถึงสภาวะที่เอื้อต่อการปฏิบัติ แนวการปฏิบัติเป็นแบบอานาปานสติ เป็นการปฏิบัติแบบเชื่อมโยงสัมพันธ์ คือ การใช้สติที่สม่ำเสมอพัฒนาสมาธิให้ก้าวไปสู่การเจริญปัญญา

เนื้อหาสาระของคำสอนคือ ความไม่แน่ และ ความพอดี เป็นการมองเห็นไตรลักษณ์ ด้วยมัชฌิมาปฏิปทา (ทางสายกลาง) คือ การมองเห็นตามจริงด้วยความพอดี การสอนเพื่อให้ผู้เรียนมีท่าทีที่ถูกต้องต่อสถานการณ์ ต่อเหตุที่ประสบ ต่อสิ่งที่เกิดขึ้น คือ เห็นความไม่แน่แบบพอดี มีความรู้สึกหรือสภาวะของใจที่พอดี ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นมันก็เป็นเหมือนกันอย่างนั้นคือ มันไม่แน่ เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน แต่ที่ไม่เหมือนกันคือความเห็นของเราไม่เหมือนกัน คำสอนและการปฏิบัติก็เพื่อให้เห็นทุกอย่างตามเป็นจริงอย่างนี้ เป็นการทำความเห็นให้ตรง ให้ถูกต้องต่อสิ่งที่เกิดขึ้น และผู้ที่จะน้อมนำเอาความรู้ไปปฏิบัติให้บรรลุผลได้นั้น ท่านเน้นย้ำเสมอว่า ความอดทน เป็นแม่บทของการ

ประพฤติปฏิบัติ ความอดทนเป็นแม่บทของทุกสิ่งทุกอย่าง ทุกการกระทำทุกคำสอน การที่เราจะฝึกฝนจนสามารถมองทุกอย่างตามจริงได้ ต้องอาศัยความอดทนต่อการฝึกฝน ไม่ให้ท้อ ให้ถือปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ และสิ่งที่เป็นผลของการปฏิบัติที่เป็นเนื้อแท้ของความเป็นคนดีในพระพุทธศาสนา คือ ความกตัญญูรู้คุณ หมายถึง ความเป็นผู้มีสติและปัญญาบริบูรณ์ รู้อุปการคุณที่ผู้อื่นกระทำแล้วแก้ตน ไม่ว่าจะมากหรือน้อยก็พยายามหาโอกาสตอบแทนคุณ และที่สำคัญการรู้คุณ (ค่า) ของตนเอง ที่ได้เกิดมา รู้ว่าร่างกายของเรานี้เป็นอุปกรณ์สำคัญที่เราจะได้อาศัยใช้ในการทำความดี ใช้ในการสร้างบุญกุศลนานาประการ จึงควรดูแลรักษากายนี้ เพื่อความสุข ความเจริญก้าวหน้า แก่ตนเองและผู้อื่นต่อไป

กระบวนการสอนของพระพุทธเจ้า จุดมุ่งหมายของการให้ความรู้คือการปฏิบัติเพื่อพระนิพพาน วิธีปฏิบัติคืออานาปานสติ จากการศึกษาความสอดคล้องในคำสอนเกี่ยวกับการปฏิบัติ พบว่า พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) ยึดหลักคำสอนขององค์สมเด็จพระศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นแม่บท แม่แบบ อย่างไม่มีผิดเพี้ยน กล่าวโดยสรุป คือ พระโพธิญาณเถร สอนให้เห็นปัญหา (ทุกข์) และวิธีแก้ปัญหานั้นในระดับมูลฐานและระดับสูง ซึ่งต้องแก้ไขด้วยการพิจารณาให้เห็นด้วยปัญญาตามหลักไตรลักษณ์แบบเชื่อมโยงกันแห่งองค์ไตรสิกขา มีลักษณะเป็นอานาปานสติตามจิตตสภาวะ คือ การใช้สติกำหนดลมหายใจและพิจารณาสภาวะเพื่อยกจิตขึ้นสู่วิปัสสนา ตามแบบอย่างพุทธองค์ทุกประการ

ตามทัศนะของผู้วิจัย หลังจากที่ได้ศึกษาและทำงานวิจัยขึ้นนี้จนสำเร็จเสร็จสิ้นเป็นที่เรียบร้อยแล้ว “พุทธศาสตร์และศิลปะแห่งชีวิต” ในทัศนะของผู้วิจัยหมายถึง ความรู้ลึกซึ้งในการทำวันนี้ให้ดีที่สุด คือความรู้ลึกซึ้งในการรู้จักกาลเทศะ (ความพอดี) คือ ความรู้ชัด ความตระหนักรู้แท้จริงในธรรม คือรู้ในสัพบุริสธรรม ๗ นั้นเอง

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษากระบวนการสอนของพระพุทธเจ้าและของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) สรุปผลการวิจัยได้ว่า พระโพธิญาณเถรถือปฏิบัติตามแม่แบบคือตามแบบอย่างพระพุทธเจ้าทรงทำการสอนทุกประการ และประเด็นที่เห็นเด่นชัดคือ กระบวนการสอนที่มีหลักการ ลีลา วิธีการ และกลอุบายที่มีความเหมือนในความเด่นชัดในการสอน ตามเนื้อหาที่ได้เปรียบเทียบกับเชิงวิเคราะห์มาแล้ว แต่ยังพบประเด็นที่ควรแก่การศึกษาต่อไป จึงเสนอเป็นข้อเสนอ ๒ ประการ ได้แก่

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

การศึกษาวิเคราะห์การนำกระบวนการสอนในพระไตรปิฎกสู่การปฏิบัติ ตามวิถีทางของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) ทำให้มองเห็นอัจฉริยภาพและจุดเด่นในการสอนที่สามารถนำหลักการและคำสอนในพระไตรปิฎกมาใช้ได้ผลจริง และทำให้ทราบว่ากระบวนการสอนสามารถกระทำได้หลากหลายแนวทาง เพื่อให้เหมาะสมกับอัธยาศัยของผู้เรียนผู้ปฏิบัติแต่ละคน และแนวคิดวิธีการแห่งการอบรมสั่งสอนนั้น ต้องอยู่บนพื้นฐานที่เป็นองค์ความรู้แท้จริงในพระพุทธศาสนา กระบวนการสอนของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) จึงเป็นแบบอย่างอันดีงามของการประพฤติปฏิบัติที่มีรากฐานจากความเข้าใจที่ถูกต้องแท้จริงตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา ด้วยวิธีการให้ความรู้ เพื่อให้ผู้เรียนสามารถนำไปปฏิบัติให้เกิดผลได้ด้วยตนเอง

ในสถานการณ์ปัจจุบัน กระบวนการสอนที่อยู่ในรูปแบบหรือระบบระบอบการศึกษาของประเทศไทยและของต่างประเทศหรือการศึกษาระดับสากล มีมากมายหลายศาสตร์ หลากหลาย

สาขาวิชา ทั้งที่เกิดจากการก่อตั้งขององค์กรทางศาสนา องค์กรทางการศึกษาและพัฒนาศักยภาพ ซึ่งมีความแตกต่างหลากหลายทั้งในด้านจุดมุ่งหมายและการปฏิบัติ ย่อมส่งผลให้มีความรู้ที่กระจ่างกระจายแตกแยกออกจากหลักการเดิม ทำให้เกิดหลักการใหม่ ความรู้ใหม่ที่บิดเบือนหรือผิดเพี้ยนไปจากจุดมุ่งหมายเดิม ตามยุคตามสมัย รวมถึงคำสอนที่แท้จริงที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนานี้ด้วย ซึ่งเกิดจากสาเหตุสำคัญ คือ การมองข้ามองค์ความรู้ที่ได้รับจากการศึกษาในพระพุทธศาสนาที่แท้จริง มุ่งเน้นเพียงการให้ความรู้ที่เป็นเพียงการให้ทฤษฎีเท่า ไม่มีการปฏิบัติให้เห็นเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน ควบคู่กันไป หากองค์กรที่มีหน้าที่ให้ความรู้ หรือมีหน้าที่จัดการศึกษา หันมาสนใจใส่ใจเรื่ององค์ความรู้ การปฏิบัติมากยิ่งขึ้น ไม่มุ่งเน้นแต่เฉพาะการให้ข้อมูล หรือการให้ทฤษฎีเพียงอย่างเดียว แต่ต้องฝึกภาคปฏิบัติควบคู่กันไป ก็จะส่งเสริมให้การให้ความรู้ก้าวหน้าจนบรรลุผลในทางที่ถูกต้องและเกิดการพัฒนาปัญญาอย่างแท้จริงตามแนวทางพระพุทธศาสนา คือการสั่งสอนการขัดเกลาและการจัดประสบการณ์ที่เหมาะสมให้ลูกศิษย์ได้เรียนรู้ตนเองอย่างเป็นธรรมชาติ แล้วนำความรู้ไปปฏิบัติให้เกิดทักษะเพื่อเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ก่อให้เกิดการเจริญงอกงามในการประพฤติปฏิบัติตน เพื่อให้อยู่ในแนวทางของศีลธรรมจริยธรรม

กระบวนการสอนพุทธธรรมของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) ทำให้ทราบว่า การแก้ปัญหาชีวิตมนุษย์ต้องเริ่มมาจากความเข้าใจธรรมชาติภายในของมนุษย์ การปรุงแต่งทางความคิดของมนุษย์นำไปให้เกิดความยึดมั่นถือมั่น เป็นเหตุนำไปสู่ความทุกข์ การกระทำทั้งหลายทั้งปวงจึงไม่ควรเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยความยึดมั่นถือมั่น แต่ต้องอาศัยทั้งสติและปัญญาในการปฏิบัติต่อชีวิตตนเอง และผู้อื่นควบคู่กันไป การสอนโดยอาศัยความเข้าใจสภาวะธรรมชาติของชีวิตเช่นนี้ เป็นแนวทางส่งเสริมให้ผู้เรียน ผู้ศึกษา หรือผู้ที่ต้องการพัฒนาศักยภาพของตน ในการนำเอาองค์ความรู้ในพระพุทธศาสนาไปใช้ในการตรวจสอบสภาวะหรือประสบการณ์ภายใน เป็นเครื่องมือหรือเครื่องช่วยในการวิเคราะห์ คือ ความคิดรวบยอด แล้วบ่มเพาะความรู้เพื่อให้เกิดการสังเคราะห์ คือการนำความรู้ที่เกิดจากการเจริญปัญญาสู่การปฏิบัติจนบรรลุผลสำเร็จ คือ ได้ความรู้ใหม่ ความรู้ที่ไม่เป็นไปเพื่อการทำลาย ความรู้ที่ทำให้ประสบความสำเร็จที่พอดีกับทุกสรรพสิ่ง เพื่อการพึ่งพิงอาศัยและอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูลส่งเสริม ด้วยความสงบเย็นและเป็นประโยชน์แท้จริง คือ สามารถมองความเป็นไปได้ในการสร้างประโยชน์สุขสู่สังคมส่วนรวมอย่างไม่จำกัด

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

จากการศึกษา ผู้วิจัยพบว่ายังมีประเด็นที่น่าสนใจที่เห็นควรนำไปศึกษาวิจัยเพิ่มเติมตามโอกาสที่เหมาะสมต่อไป ดังนี้

๑. ศึกษาการตระหนักรู้ในตนเอง ตามวิถีทางของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท)
๒. ศึกษาเปรียบเทียบกระบวนการสอนของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) กับพระอาจารย์ลูกศิษย์ชาวต่างชาติ
๓. ศึกษากระบวนการสอนของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) กับการพัฒนาศักยภาพของผู้ฝึกทางกายเพื่อการหลุดพ้นจากทุกข์ทางใจ
๔. ศึกษาพระธรรมเทศนาของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) กับเยยวยาสภาวะจิตของคนคิดฆ่าตัวตาย